

Мирончук Н.М. Професійно-особистісний саморозвиток майбутнього педагога: сутнісні характеристики та шляхи формування // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. – Київ, 2013. – Випуск 76. – С. 209-214.

*Мирончук Н.М., к. пед. н., доцент
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

Професійно-особистісний саморозвиток майбутнього педагога: сутнісні характеристики та шляхи формування

В статье рассматриваются сущностные характеристики основных составляющих профессионально-личностного саморазвития будущих педагогов как условия роста их профессионального мастерства. На основе обобщения научных работ определены задачи и пути осуществления программы личностного саморазвития будущих учителей.

Ключевые слова: *саморазвитие, осознанное саморазвитие, профессионально-личностное саморазвитие, самообразование, самовоспитание.*

Зміни соціокультурного середовища призвели до трансформації парадигми освіти та створення нових вимог до майбутнього спеціаліста. Першочерговим завданням є формування особистості, яка схильна постійно займатися своїм професійним та особистісним самовдосконаленням, готова до безперервної освіти, до розвитку своїх професійних якостей та саморозвитку. Це, зокрема, стосується й професійної підготовки майбутнього педагога, формування професійної спрямованості якого відбувається у тісному взаємозв'язку з формуванням його особистості, яке є безперервним цілісним процесом розвитку й саморозвитку.

Актуальність підготовки майбутнього вчителя до саморозвитку зумовлена необхідністю розв'язання таких суперечностей: між потребою у формуванні в педагогів здатності до саморозвитку і недостатньою увагою сучасного вищого навчального закладу до цієї проблеми; між об'єктивною потребою якісного перетворення процесу навчання студента й існуючими традиційними, далекими від технологій саморозвитку, підходами до навчання; між потребою практичної реалізації процесу саморозвитку майбутнього вчителя і відсутністю достатнього теоретичного та технологічного забезпечення.

Різні аспекти професійного саморозвитку, професійно-особистісного самовдосконалення досліджуються українськими та зарубіжними вченими: аналіз процесів оновлення професійної освіти представлено у ряді досліджень Г. Артемчука, С. Гончаренка, А. Грецова, В. Кременя, А. Маркової, В. Поповича, Г. Січкаренка, В. Фокіної, Д. Чернілевського, А. Шаповалова та ін.; положення філософії розвитку й професійної освіти досліджують В. Віндельбанд, В. Кремень, С. Кримський, А. Печчеї, С. Франк; питання професійного саморозвитку педагога досліджують І. Дереза, Л. Коробка, В. Вітюк, Ю. Рева,

О. Остапчук, М. Морозова, Г. Топчій; теорія організації навчального процесу у вищій школі представлена у працях В. Андрущенка, А. Вербицького, Л. Пуховської, Н. Чибісової та ін.

Проблема саморозвитку особистості на різних історичних етапах розвитку суспільства була об'єктом осмислення різних філософських та педагогічних шкіл. У них відображалися практики саморозвитку, досвід роботи над собою видатних людей, представників різних історичних епох, обґрунтовувались індивідуальна і соціальна значущість самовиховання, самоосвіти, самовдосконалення тощо. Мислителі багатьох народів протягом тривалого часу фіксували у своїх ученнях та концепціях сутнісні риси усвідомлених форм саморозвитку особистості, залежність їх спрямованості від домінуючих цінностей, матеріально-економічних відносин, релігійних доктрин на конкретно-історичних етапах розвитку людства (Конфуцій, Сократ, Платон, Аристотель, Сенека, І. Лойола, Д. Локк, М. Монтень, Г. Гегель, І. Гете, І. Кант, Т. Манн, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, І. Фіхте, К. Ушинський та ін.).

Дослідження усвідомленого саморозвитку (самовиховання, самоосвіта, самостворення, самовдосконалення) особистості активізувалися у другій половині ХХ століття, зокрема визначилось три основні напрямки аналізу цього явища: психолого-педагогічний, філософський і соціологічний. Вагомий внесок у розробку психолого-педагогічного аспекту саморозвитку зробили О. Бодальов, О. Ковальов, Ю. Самарін, Л. Сапожнікова, В. Селіванов, В. Сухомлинський, О. Кочетов, Л. Рувінський та ін.

Метою статті є розгляд основних понять проблеми професійно-особистісного саморозвитку майбутнього педагога, окреслення їх сутнісних ознак та визначення завдань і шляхів професійного зростання майбутніх педагогічних фахівців.

Проблема усвідомленого саморозвитку особистості є об'єктом філософської рефлексії Л. Буєвої, Г. Глезермана, Л. Ігнатовського, С. Ковальова, Л. Сохань, О. Степанченка, В. Лозового та ін. Зокрема у дисертації Е. Коваленка обґрунтовано, що саморозвиток – одна із форм руху матерії, що реалізується в активності суб'єкта, яка націлена на розв'язання внутрішніх протиріч його існування в довколишньому світі (природному і соціальному середовищі). Саморозвитку будь-якої системи передують, як первинна стадія, розвиток, спричинений перш за все зовнішніми детермінантами. На індивідуальному рівні саморозвиток здійснюється у двох формах: неусвідомлених, стихійних (імітація, стихійна адаптація, гра), коли індивід не ставить за мету змінити себе власними зусиллями, та усвідомлених (самовиховання, самоосвіта, самостворення, самовдосконалення), де особистість виступає одночасно як суб'єктом цілеспрямованої діяльності, так і об'єктом, який необхідно змінити за допомогою цієї діяльності [2].

За словниками, саморозвиток – це: 1) розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами; 2) розвиток когось, чого-небудь власними силами, без впливу, сприяння яких-небудь зовнішніх сил; 3) саморух.

У педагогічних дослідженнях [5] саморозвиток – це прагнення людини до виявлення, усвідомлення та вдосконалення своїх особистісних якостей. Цей процес розглядається як становлення й інтеграція в педагогічній діяльності особистісних, професійних якостей і

здібностей, методологічних, методичних, дослідницьких знань і вмінь, але головне – це активне якісне перетворення педагогом свого внутрішнього світу, яке приводить, власне, до самоактуалізації та реалізації його творчого потенціалу.

Усвідомлений саморозвиток є одним із засобів самоствердження. В умовах поширення свободи і відповідальності особистості саморозвиток стає не тільки необхідним, а й незамінним суб'єктивним фактором її становлення та розвитку, соціалізації й індивідуалізації. Без усвідомленого, вольового саморозвитку особистості не може бути досягнуто цілісності, соціальної зрілості особистості. Усвідомлений саморозвиток особистості здійснюється, як правило, у формах самовиховання і самовдосконалення.

Самовиховання особистості розуміється як специфічний вид внутрішньої діяльності, спрямованої на вироблення вмінь, навичок, здібностей, якостей для її самоствердження і самореалізації в суспільстві. Самовиховання виступає універсальним засобом розв'язання протиріч між бажаним і наявним, належним і сущим, ідеальним і реальним у розвитку особистості, між необхідністю діяльності для задоволення потреб людини і здібністю та здатністю її здійснювати, між громадською думкою і самооцінкою, між ціннісними уявленнями суспільства, спільноти і соціальними настановами індивіда. Спрямованість самовиховання може мати просоціальний або асоціальний, альтруїстичний або егоїстичний (індивідуалістичний), багатобічний (видовий) або однобічний функціонально-інструментальний характер.

У сфері професійного самовиховання важливим є усвідомлення особистістю та визначення необхідних змін.

У загальному вигляді процес професійного самовиховання складається з: а) самопізнання й прийняття рішення про необхідність роботи над собою та корекції небажаних якостей; б) постановки мети та розробки програми, пов'язаної з самоорганізацією та виконанням необхідних методів і прийомів самовиховання; в) практичної реалізації програми, що включає саморегуляцію та самокорекцію професійної діяльності. Зазначимо, що основним шляхом активізації професійного самовиховання є включення студента у безпосередню професійну діяльність (у процесі навчання, під час самостійної освітньо-виховної діяльності, під час проходження навчально-виробничої практики), інакше виконання програми стає неможливим.

Вищою формою саморозвитку є самовдосконалення, яке здійснюється в моральній системі координат як засіб самостворення, що потребує моральної (етичної) рефлексії, творчого виходу особистості у всій її цілісності за межі дійсного.

Визнаним є той факт, що роль вищої педагогічної освіти нині визначається не „підготовкою спеціаліста”, а „вихованням професіонала”, тобто насамперед людини з її багатим внутрішнім світом, індивідуальною своєрідністю, духовним багатством. Таке завдання актуалізує потребу розробки у студентів власної траєкторії особистісно-професійного саморозвитку, яка не може бути реалізована поза інтеріоризацією професійних цінностей.

Уявлення особистості про себе як професіонала відображає „професійна Я-концепція”, яка має реальну та ідеальну складові. Реальна професійна Я-концепція – це реальне уявлення особистості про себе як професіонала, *ідеальна професійна Я-концепція*– уявлення про свої професійні досягнення. Обидві вони здебільшого не є тотожними, що стимулює професійне самовдосконалення особистості, прагнення до розвитку.

Важливим елементом у структурі професійної Я-концепції особистості є *професійна самооцінка*– оцінка себе як суб'єкта професійної діяльності. У ній виокремлюють операційно-діяльнісний та особистісний аспекти. *Операційно-діяльнісний аспект самооцінки* пов'язаний з оцінюванням себе як суб'єкта діяльності й виражається в оцінюванні досягнень, свого професійного рівня (сформованості операцій і навичок), рівня компетентності (систем професійних знань, умінь і навичок) і стилю діяльності. *Особистісний аспект професійної самооцінки* виражається в оцінюванні власних якостей у зв'язку з ідеалом образу Я-професійне. Ці два аспекти самооцінки не завжди узгоджуються між собою, що негативно впливає на професійну адаптацію, досягнення успіху і професійний розвиток особистості [4].

Особистісно-професійний розвиток, до структури якого включають самоосвіту, – це процес формування особистості, зорієнтований на високі професійні досягнення та професіоналізм, що відбувається під час саморозвитку, професійної діяльності та у професійних взаємодіях [1, с. 179]. Змістом самоосвіти є оновлення та вдосконалення професійних знань, умінь та навичок для досягнення найвищого рівня професійної компетентності.

Організаційно-педагогічними умовами ефективного формування самоосвіти майбутніх фахівців протягом їх професійної підготовки виступають:

1) забезпечення цілісної взаємодії факторів психологічного, педагогічного, соціально-професійного впливу на студентів упродовж періоду їх навчання у ВНЗ у напрямі забезпечення їх готовності до самоосвіти і саморозвитку;

2) розвиток у студентів ціннісного ставлення студентів до самоосвіти та самовдосконалення;

3) включення до змісту підготовки майбутніх фахівців спеціальних курсів з особистісно-професійного саморозвитку, проектування самоосвітньої діяльності з власного самовдосконалення.

4) створення середовища соціально-професійного оточення майбутніх педагогів, яке сприяє зростанню позитивного ставлення до самовдосконалення.

А Поляков, розглядаючи професійне зростання студентів як динамічний, неперервний процес розгортання їх особистісного потенціалу, потенційних можливостей, заснованих на внутрішній потребі в освіті, як процес удосконалення особистості студента: загальнокультурних і фахових знань; системи інтелектуальних і практичних умінь і навичок; досвіду творчої діяльності; розвинених особистісних і професійно значущих якостей, важливою умовою його ефективності визначає *умотивованість діяльності* [3]. Так професійна мотивація дозволяє студентам активно прагнути до поповнення професійних

знань, оволодіння професійними вміннями, вдосконалення професійних якостей і здібностей, до неперервного самовдосконалення, спонукає і спрямовує діяльність особистості з оволодіння професією.

Розвиток потреби в постійному самовдосконаленні вимагає чіткого усвідомлення мети своєї діяльності, значущості професії, а також оволодіння як уміннями самостійно навчатися (інтелектуальні та організаційні уміння), так і професійними якостями (працьовитість, відповідальність, уважність, посидючість та ін.). Успішність цього процесу забезпечується розробленою індивідуальною програмою вдосконалення, контролем з боку викладачів, постійним самоконтролем за її здійсненням.

Проблему професійно-особистісного саморозвитку майбутнього вчителя О. Чудіна розглядає як процес якісної, цілеспрямованої свідомої зміни його особистісної сфери, що забезпечує саморозвиток особистості дитини і є неодмінною умовою становлення суб'єктності. Вона визначає функції, через які найбільш повно розкривається сутність професійно особистісного саморозвитку майбутнього вчителя: *цілепокладання* – визначає специфіку соціальної поведінки, професійно-педагогічної й навчальної діяльності майбутнього вчителя; *рефлексивна* – саморозвиток спонукає майбутнього учителя до аналізу причинно-наслідкових зв'язків, стимулює розвиток його здатності до самовивчення, роботи над собою і застосування цієї здатності до складних умов і обставин професійної реальності, пошуку особистісної оцінки власного життєвого і педагогічного досвіду; *активної взаємодії* – саморозвиток, як внутрішня якісна зміна, в основі якої лежить суперечність між „Я” реальним та ідеальним, зумовлює потребу в діяльності й активності майбутнього вчителя (взаємодія із значущим іншим запускає механізми саморозвитку); *нормативна* – саморозвиток підтримує рівновагу в системі діяльності педагога, зменшує вплив дестабілізаційних факторів у педагогічному середовищі, визначає дотримання правових відносин. Професійно-особистісний саморозвиток дослідниця подає як взаємозв'язок таких компонентів: самосвідомість – самооцінка – самоорганізація – самоуправління [6].

У процесі особистісно-професійного розвитку особистості педагога (на всіх її рівнях за структурно-динамічною концепцією К. Платонова) можна виокремити такі прогресивні зміни:

1) зміна спрямованості особистості та її ставлень (кола інтересів, бажань, системи потреб, мотивів: перевага потреб самореалізації та саморозвитку, мотивів досягнення, підвищення креативності);

2) накопичення досвіду та підвищення кваліфікації (удосконалення знань, умінь та навичок, зростання компетентності, засвоєння нових алгоритмів розв'язання професійних завдань);

3) розвиток уваги, пам'яті, підвищення рівня саморегуляції, здатності до оптимального вибору дій у нетривіальних ситуаціях;

4) розвиток професійно важливих якостей відповідно до специфіки діяльності; підвищення особистісно-ділових якостей, морально-естетичних якостей та ін.

Слушною є думка О. Г. Хмелевої [7] стосовно створення у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів аксіологічного простору професійної педагогічної освіти, який реалізується через ціннісні відносини суб'єктів цілісного педагогічного процесу. Функціонування такого аксіологічного простору забезпечується сукупністю психолого-педагогічних умов, зокрема:

- становлення особистісно-творчої, ціннісно-значущої концепції педагогічної діяльності і її суті;
- усвідомлення цінності педагогічної діяльності (єдність цінностей освіти, виховання і розвитку);
- розвиток рефлексивної й суб'єктної позиції викладача і майбутнього спеціаліста;
- включення викладача і студентів у інноваційну, ціннісно-значущу педагогічну діяльність;
- орієнтацію суб'єктів аксіологічного простору педагогічної освіти на творчу самореалізацію;
- диференціації й індивідуалізації системи підвищення науково-педагогічної кваліфікації;
- втілення варіативних форм підвищення якості формування ціннісного компонента професійно-педагогічної культури педагогів.

Узагальнюючи практичні напрацювання в напрямі професійно-особистісного саморозвитку студентів, визначимо завдання, види діяльності, форми, методи його стимулювання у майбутніх педагогів. Зокрема, до *завдань професійно-особистісного саморозвитку* віднесемо: формування у студентів здатності мислити неординарно, вироблення навичок обґрунтування власних позицій і життєвих цінностей, розвиток уміння співпрацювати, вступати у партнерський діалог, виявляючи при цьому толерантність, педагогічний такт, доброзичливість та ін.

Ці завдання вирішуються через: формулювання цілей діяльності; усвідомлення значення діяльності; визначення засобів досягнення мети; аналіз труднощів досягнення мети і способів їх подолання; створення програм самовдосконалення, вироблення професійно-особистісної стратегії розвитку, прогнозування майбутньої професійної діяльності, розробку стратегії вирішення професійних проблем; здійснення аналізу і самоаналізу власної діяльності; залучення студентів до спільного вирішення проблем, а також з допомогою таких форм і методів: евристичні бесіди, презентації, дискусії, мозкова атака, метод „круглого столу”, ділові ігри, конкурси практичних робіт з їх обговоренням, тренінги, колективні рішення творчих завдань, кейс-метод як розгляд конкретних професійних ситуацій, практичні вправи, моделювання ситуацій, включення студентів у рольові та ділові ігри, творчі дискусії, семінари-практикуми, семінари-ігри, семінари-шоу, тренінги, моделювання педагогічних ситуацій, складання педагогічних проєктів, упровадження акмеологічних карток „учителя-майстра”, складання професійно-особистісних автопортретів, які сприяють формуванню позитивної „Я-концепції”, розвитку творчого мислення.

Умовами стимулювання професійного саморозвитку є: програмно-цільове забезпечення позитивної мотивації; створення рефлексивного середовища; набуття досвіду інноваційної

педагогічної діяльності; оволодіння знаннями та навичками професійного самовдосконалення.

Література:

1. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – Воронеж : НПО МОДЭК, 2004. – 750 с.

2. Коваленко Е.А. Ціннісна природа усвідомленого саморозвитку особистості: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 „Соціальна філософія та філософія історії” / Коваленко Е.А. – Харків, 2005. – 20 с.

3. Поляков А.О. Педагогічні умови мотивації професійного зростання студентів педагогічних університетів у процесі неперервної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Поляков А.О. – Харків, 2008. – 23 с.

4. Савчин М.В. Вікова психологія [Електронний ресурс] / М.В. Савчин. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/17080807/psihologiya/vicovi_osoblivosti_priynyattya_rishen_pro_karyeru_etapi_zriloji_yunosti

5. Сущенко Л.О. Стимулювання професійного самовдосконалення вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Сущенко Л.О. – Київ, 2009. – 22 с.

6. Чудина Е.Е. Основы целеполагания в становлении профессионально-личностного саморазвития будущего учителя [Електронний ресурс] / Чудина Е.Е. – Режим доступу: <http://borytko.nm.ru/papers/subject1/chudina.htm>

7. Хмелева О.Г. Элементы трансформации ценностных приоритетов в процессе развития педагогического образовательного пространства [Електронний ресурс] / О.Г. Хмелева. – Режим доступу: http://fpo.ru/i/konkurs/Hmeleva_O_G.doc